

Вікторія Микитенко

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ  
СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ СТУДЕНТАМИ  
БАГАТОПРОФІЛЬНИХ КОЛЕДЖІВ**

*У статті виокремлено структурно-семантичні особливості вивчення складнопідрядних речень студентами багатoproфільних коледжів. На основі аналізу навчальних програм висвітлено рекомендації щодо розкриття окремих питань теми у процесі навчання студентів різних спеціальностей. З урахуванням власного викладацького досвіду, виокремлено частини теоретичного матеріалу, які можуть викликати труднощі у студентів при засвоєнні знань й відшліфуванні необхідних умінь та навичок. Подано навчальні, навчально-дослідні вправи та вправи проблемного характеру, які доцільно використовувати у багатoproфільних коледжах.*

**Ключові слова:** *складнопідрядні речення, структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень, багатoproфільний коледж, ступенева освіта, методи навчання.*

Забезпечуючи реалізацію принципу наступності у навчанні, а також постанови Кабінету міністрів України «Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)», у системі освіти України коледж посідає проміжне місце між школою та університетом і має право здійснювати підготовку фахівців на базі неповної загальної середньої освіти. Саме тому систематизація, узагальнення і поглиблення вже вивченого в коледжі провадиться на більш високому рівні, ніж у звичайній школі, особливо якщо йдеться про багатoproфільний навчальний заклад, в якому здійснюється підготовка фахівців за філологічними та педагогічними спеціальностями. Для подолання суперечності між обсягом теоретичного матеріалу та часом, передбаченим на його вивчення, сучасна методика української мови потребує від викладача добору оптимальних методів, прийомів та засобів навчання, чим і обумовлюється актуальність обраної теми.

Особливості складнопідрядних речень, зокрема їх семантичну структуру, досліджували С. П. Бевзенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, М. У. Каранська, М. Ф. Кобилянська, М. Я. Плющ, І. І. Слинко, К. Ф. Шульжук та ін.

Питання методики вивчення складнопідрядних речень висвітлено у працях Н. М. Дикої, О. В. Заболотного, О. В. Караман, С. О. Карамана, О. І. Мельничайко, С. А. Омельчука, М. І. Пентиліюк, К. М. Плиско та ін.

Мета статті полягає у висвітленні структурно-семантичних особливостей

вивчення складнопідрядних речень студентами багатoproфільних коледжів.

Реалізація поставленої мети потребує виконання таких **завдань**:

- проаналізувати погляди мовознавців на структурно-семантичну класифікацію складнопідрядних речень;
- проаналізувати праці науковців щодо особливостей вивчення складнопідрядних речень української мови студентами багатoproфільних коледжів;
- висвітлити рівень досліджуваності проблеми у сучасній лінгводидактиці;
- виокремити моменти, що викликають найбільші труднощі у студентів у процесі засвоєння навчального матеріалу з теми;
- навести приклади вправ, які можуть використовуватися у процесі вивчення складнопідрядних речень.

Викладання української мови у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації, які здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти, реалізується за навчальною програмою, розробленою Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти та затвердженою Міністерством освіти і науки України [3]. У зв'язку з тим, що у програмі на вивчення синтаксису відводиться дуже мало годин, складнопідрядні речення у коледжі вивчаються, у більшості випадків, разом із складносурядними у контексті вивчення складного речення. Отже, розмежування складнопідрядних речень на речення розчленованої і нерозчленованої структур, а також складнопідрядні супровідні і допустові речення варто розглядати на заняттях у групах педагогічних і філологічних спеціальностей (де синтаксис української мови вивчається поглиблено), або на факультативних заняттях, чи під час роботи із обдарованими студентами. Таким чином орієнтовний план лекції (практичного, семінарського заняття) може бути таким:

- повідомлення теми і мети заняття;
- перевірка домашнього завдання;
- актуалізація опорних знань студентів;
- виклад нового матеріалу;
- закріплення здобутих умінь та навичок;
- підсумок;
- повідомлення домашнього завдання.

Варто пам'ятати, що кожен із студентів несе певний запас знань, попередньо здобутий у тому навчальному закладі, де він учився. Тому, для актуалізації опорних знань студентів, а також з метою швидкого виявлення прогалин у їхніх знаннях (якщо такі є), можна провести бесіду (інтерактивну, відкриту, закриту, з використанням інтерактивних методів «Мікрофон» або «Ланцюжок» тощо), наприклад, за такими питаннями:

- Що таке складнопідрядне речення?
- Які типи складнопідрядних речень ви знаєте?
- У чому, на вашу думку, виявляється сутність структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень?
- Який принцип лежить в основі поділу складнопідрядних речень на речення нерозчленованої і розчленованої структури?
- Які типи складнопідрядних речень належать до речень нерозчленованої структури? Чому?
- Які типи складнопідрядних речень належать до речень розчленованої структури? Чому?

Сучасне інформаційне суспільство дає викладачеві на вибір цілий арсенал методів, прийомів і засобів викладу нового матеріалу. Тож, вивчаючи зі студентами складнопідрядні речення, можна подати теоретичний матеріал у вигляді схем, таблиць, smart-карт, презентацій тощо, або запропонувати попрацювати із карткою-пам'яткою, наприклад, такою:

### Картка-пам'ятка

<p><b>Складнопідрядні речення</b> – складне речення, що складається з двох або більше предикативних одиниць, які поєднані в єдине семантичне і граматичне ціле підрядним зв'язком за допомогою сполучників підрядності чи сполучних слів.</p>	
<p><b>Нерозчленованої структури (присубстантивно- атрибутивні)</b></p>	<p><b>Розчленованої структури (обставинні)</b></p>
<p><b>Прийменниково-означальні</b> (залежна частина пояснює той чи інший головний або другорядний член головної частини, виражений іменником чи іншою частиною мови у значенні іменника): <i>За недовгий час він дійшов висновку, що розвиток подій на шахівниці відомий йому далеко наперед</i> (Ю. Андрухович).</p> <p><b>Займенниково-означальні</b> (залежна частина пояснює член головного речення, виражений займенниками, які заступають іменник): <i>Хто вмів справедливо карати, той дивиться смерті в лице!</i> (О. Ольжич).</p>	<p><b>Місця</b> (підрядна частина вказує на місце дії в головному реченні): <i>Там, де боягуз вимагає машикари, хоробрий стає до смерті</i> (Т. Осьмачка).</p> <p><b>Часу</b> (залежна частина вказує на час дії у головній частині): <i>А поки сонячна дорога ранковим сонцем мерехтить, я вчусь у тебе, молодого, цей світ незатишний любить</i> (Г. Чупринка).</p> <p><b>Способу дії</b> (залежна частина вказує на спосіб або ступінь дії головного речення): <i>Поцілунки завжди так роблять, щоб до зернини правди докинути жменю болота...</i> (М. Стельмах).</p> <p><b>Мети</b> (підрядна частина вказує, з якою метою відбувається дія, виражена в головній частині): <i>І минуле було прожите для того, щоб ствердити майбутнє</i> (М. Стельмах).</p> <p><b>Причини</b> (залежна частина вказує на причину дії у головному реченні): <i>Я тим повісив цю арфу на вербі, що до нещирих пісень вона не може приграватись</i> (Леся Українка).</p> <p><b>Порівняльні</b> (підрядна частина пояснює головну шляхом порівняння): <i>Неначе цвяшок в серце вбитий, оцю Марину я ношу</i> (Т. Шевченко).</p>

<p><b>З'ясувальні</b> (залежна частина роз'яснює зміст присудка головного речення): <i>Давно відомо, що крапля й камінь точить</i> (З газети).</p>	<p><b>Умови</b> (залежна частина вказує на умову, за якої стане можливим те, про що йдеться в головній частині): <i>Коли уроки історії погано засвоюються, вони повторюються</i> (М. Левицький).</p> <p><b>Допусту</b> (підрядна частина вказує на те, що могло б перешкодити дії у головній частині): <i>Навіщо ти йшла за мною, навіщо ти бігла схилом униз, навіщо ми були разом, запитував Карл-Йозеф, хоч і не сподівався жодної відповіді</i> (Ю. Андрухович).</p> <p><b>Наслідку</b> (підрядне речення вказує на наслідок того, про що розповідає головне): <i>Їм у гурті...легко роїтиметься, так що ви не сумнівайтесь</i> (Є.Гуцало).</p> <p><b>Супровідні</b> (залежна частина містить те чи інше зауваження до головної, уточнюючи її зміст): <i>Про що могли розмовляти двоє людей, що прожили разом дванадцять років, увійшовши до лісу?</i> (Ю. Андрухович).</p>
--	---

Робота із роздатковим матеріалом під час аудиторного заняття, зокрема з вищенаведеними картками-пам'ятками, може бути різноманітною: можна запропонувати студентам вже готові картки з метою репродукції здобутих раніше знань; можна запропонувати їм написати самостійно правила, залишивши на картці приклади речень, або навпаки – дібрати приклади на зазначені правила; а можна використати усі ці види роботи на одному занятті – все залежить від творчості самого викладача.

Оскільки студенти вже вивчали складнопідрядні речення раніше (у школі, ліцеї, гімназії), тому доречно, на нашу думку, зосередити основну увагу на випадках, що викликають певні труднощі. Відтак, повторюючи складнопідрядні з'ясувальні речення, потрібно нагадати студентам типи присудків, адже найлегше визначити такі речення, коли присудок простий і виражений дієсловом або прислівником: *Вони заздрають і водночас радіють, що не їм випала на долю перша можливість умерти* (Ю. Литовський). Проте виникають певні труднощі, коли підрядні з'ясувальні частини відносяться до прикметників та дієприкметників, на означення емоційного і вольового стану: **байдужий, щасливий, вартий, достойний, впевнений, радий, переконаний, задоволений** та ін.: *Ми глибоко переконані, що в почутті прекрасного, в турботі і сердечній схвильованості за долю прекрасного – джерело доброти, сердечності, чуйності і людяності* (В. Сухомлинський). Це ж стосується й окремих іменників, які вимагають поширення, а семантикою часто зв'язані з дієсловами, наприклад: **думка, звістка, чутка, оголошення, мова, розуміння, заява, твердження, прохання, радість, сумнів, сподівання, біда** та ін.: *Він у вікно рукою листоноші Укинув звістку, що нездужа мати* (П. Воронько).

Як засвідчує аналіз конкурсних, контрольних та самостійних робіт, труднощі у студентів викликає й розрізнення складнопідрядних речень з

підрядними порівняльними і простих речень з порівняльними зворотами. Варто пояснити, що порівняльні звороти становлять собою частину простого речення, яка містить порівняння і з'єднується з реченням за допомогою підрядного сполучника. Відтак, на відміну від підрядного порівняльного речення, підрядний порівняльний зворот не становить собою предикативної одиниці, наприклад: *Як парость виноградної лози, плекайте мову (М. Рильський)*. Щоб закріпити здобуті знання, можна запропонувати студентам виконати таку вправу:

**Вправа 1.** За поданим початком побудувати моделі простого речення з порівняльним зворотом і складнопідрядного з підрядним порівняльним. З'ясувати структуру підрядних порівняльних речень і порівняльних зворотів. Указати на відмінність щодо вираження думок у побудованих синтаксичних конструкціях.

*Ліс шумить, немов.. Ліс обступає село, неначе... Десь здалеку бриніла пісня, як... Подум'я стояло рівно, наче... Теплий туман слався по полю, неначе... У хаті темно, наче...*

З метою визначення рівня знань студентів про складнопідрядні речення з підрядними часу, причини, наслідку, і економії часу на занятті (що в сучасних умовах викладання є не менш важливим) можна запропонувати їм виконати таку вправу:

**Вправа 2.** До речення *Через негоду відпочивальникам було заборонено купатися в морі* дібрати синонімічні складнопідрядні речення, які чітко виражали б залежність між явищами: а) часову; б) причинову; в) наслідкову. Визначити засоби зв'язку в побудованих реченнях (підрядні сполучники чи сполучні слова).

С. А. Омельчук слушно зауважує, що іноді в складнопідрядних реченнях відбувається нашарування одних смислових відношень на інші, наприклад, умовних на часові, причинових на умовні. Так, у реченні *Коли серця одним горять гарячим почуттям, то спільну мову відшукать неважко тим серцям (О. Гончар)* умовні відношення ускладнені причиновими [4, с. 27]. Для ілюстрації таких смислових нашарувань, студентам можна запропонувати виконати таку вправу:

**Вправа 3.** Дослідити, які смислові відношення виражають підрядні частини у поданих складнопідрядних реченнях. Визначити, для яких видів складнопідрядних речень характерним є нашарування смислових відношень. Відповідь обґрунтувати.

*Коли терпінню приходить край, народ мов буря (В. Шевчук). Коли ми розглядаємо навколишню природу рідного краю, милуємось мальовничими краєвидами, зеленими долинами й узгір'ями, нам здається, що так було споконвіку (І. Цюпа). Коли б за плечима невідомої не чорніла ноша, Роман спокійно обернувся і пішов би іншою дорогою. Коли має чоловік вірну дружину, то це вже щастя. Яка гарна селянська доля, коли є навкруги*

колос (М. Стельмах).

Чи не найлегшими у засвоєнні є складнопідрядні речення з підрядним допустовим, які вказують на те, що могло б перешкодити дії у головній частині. Ефективною для закріплення знань студентів про цей тип речень, на нашу думку, може бути така вправа:

**Вправа 4.** Схарактеризуйте складні речення з підрядними допустовими за структурою (вільна чи зв'язана), підкресліть сполучні засоби.

1. *Я тут почуваю себе багатим, хоч нічого не маю.* 2. *Пізно обляглись перед Юрієм люди, хоч рано мали вставати.* 3. *Хоч погода була сонячна й суха, та дув холодний осінній вітер і таки добре продував крізь лиху Соломіїну одержу (З тв. М. Коцюбинського).* 4. *Артурові траплялось іноді перетинатися з цим децю пришепелкуватим фотографом, хоч при зустрічах вони переважно мовчали один до одного.* 5. *Коля намагалася не плямкати, хоч була страх яка голодна і їй нестерпно цього хотілося (Ю. Андрухович).* 6. *Мати сіяла сон під моїм вікном, А вродив соняшник. І тепер: хоч бурян, хоч бур'ян чи туман, А мені – сонячно (Б. Олійник).* 7. *Вона [мова] одна у нас така – уся співуча і дзвінка, уся плакуча і гримуча, хоч без лаврового вінка (М. Шевченко).* 8. *Хоча я дуже люблю ліс, але побоююсь його душі (М. Стельмах).*

Часто у студентів виникають сумніви щодо розрізнення складнопідрядних речень з підрядними супровідними, що зумовлено наближенням їх до складносурядних речень за характером зв'язку складових частин. Варто наголосити, що особливістю складнопідрядних речень цього типу є відносна самостійність і завершеність (як за структурою, так і за змістом) головної частини, що не вимагає підрядної, і несамостійність підрядної, яка приєднується до головної частини сполучними словами **що, куди, де, звідки, чому, коли, навіть, як**, наприклад: *Тільки один написав щось у центральну пресу, після чого стало багато краще, бо вже не подавали гнилої риби, а подавали гнилі сосиски (М. Хвильовий).* Потрібно звернути увагу студентів на те, що у зв'язку з самостійністю головної частини від неї до підрядної не можна поставити питання, тож і співвідносного слова у ній не може бути: *Насамперед – можна ходити, стояти, танцювати, лежати і, якщо хочеш, навіть битися головою об стіну – нікому до того не було ніякого діла, як не було й ніякого від того ефекту (І. Багряний).* Також кращому засвоєнню навчального матеріалу з теми буде сприяти й знання деяких часто вживаних супровідних конструкцій, що перетворилися на стійкі звороти: **як і треба було сподіватися, що й треба було довести** тощо: *Розбуркала мене, як і треба було чекати, весна (М. Хвильовий).* Щоб закріпити вивчений матеріал, можна запропонувати студентам виконати таку вправу:

**Вправа 5.** Користуючись поданими реченнями, заповніть таблицю. Поясніть, за якими ознаками здійснено поділ речень на групи. У

складнопідрядних реченнях з підрядним супровідним підкресліть сполучники.

1. Це було безпосереднє спілкування з природою, без якої криниця розумових сил і нервової енергії дитини швидко б збідніла (Сух.). 2. Весною довго не було дощів, що турбувало всіх (З газ.). 3. У цьому сенсі він був цілком химерний, що не могло не впливати з його покрученої, як і, зрештою, в переважній більшості всіх його австрійських співвітчизників, генеалогії (Ю. Андрухович). 4. Володимир Короленко упродовж багатьох років перебував під таємним наглядом, що стало відомо лише після революції (Гонч.). 5. Про що могли розмовляти двоє людей, що прожили разом дванадцять років, увійшовши до лісу? 6. Що стосується правої кишені, то в ній була ще одна касета – з копією відзнятого (Ю. Андрухович). 7. Експерсії сприяють кращому пізнанню рідного краю, що для молодшої людини конче потрібно (З газ.). 8. Що легко прийде, то легко піде (Н. тв.). 9. Ця акція мала полягати передусім у відтрусенні, тобто цілковитому переливанні крові (Ю. Андрухович).

Складнопідрядні речення з підрядним супровідним		
Складнопідрядні речення з конкретизуючими відношеннями між частинами	Складнопідрядні речення із зіставними відношеннями між частинами	Складнопідрядні речення з пояснювальними відношеннями між частинами

Отже, вивчення складнопідрядних речень у багатопрофільному коледжі має бути спрямоване не просто на узагальнення й систематизацію попередньо здобутих знань, а й на виявлення помилок та шляхів їх усунення. Досвідченому викладачеві заздалегідь відомі моменти навчального матеріалу, що можуть викликати труднощі у студентів. Акцентуючи на них увагу і доступно пояснюючи, можна не тільки сприяти кращому засвоєнню знань у студентів, а й забезпечити якісне формування граматичної компетентності, значно підвищити рівень їх культури мови і культури спілкування.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дика Н. М. Засвоєння лінгвістичних понять учнями ЗНЗ під час вивчення синтаксису / Н. М. Дика, Ю. В. Огарь // Молодий вчений. – № 9 (12). – Херсон : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 111–114.
2. Караман С. О., Караман О. В., Дика Н. М. Сучасна українська літературна мова: Посібник для студентів. Частина III–IV. Синтаксис складного речення / За ред. проф. С. О. Карамана. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2009. – 214 с.

3. Навчальна програма з української мови для вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, які здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти: [Електронний ресурс] / Уклад. Антонюк Т. М., Ковалевська Л. Б., Кабаненко А. М. – Режим доступу: <http://vzvo.gov.ua/navchalni-prohramy/82-ukrainian-language-for-university.html> – 12.01.2015.
4. Омельчук С. А. Технологія дослідницького навчання синтаксису і стилістики рідної мови в 11 класі / С. А. Омельчук. – Бібліотечка «Дивослова». – К. : 2005. – № 3. – 64 с.
5. Плиско К. М. Синтаксис української мови в опорних конспектах, таблицях і завданнях / К. М. Плиско. – Х. : Видавнича група «Основа», 2004. – 96 с.
6. Проблемні питання синтаксису : зб. ст. / НАН України, Ін-т укр. мови; ред. Н. В. Гуйванюк [та ін.]. – Чернівці : [б.в.], 1997. – 228 с.
7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – 2-ге вид., доп. – К. : Академія, 2010. – 408 с.